

ОПИС У НАВЧАННІ ТА ЙОГО ВИДИ

У статті розглянуто різні підходи до визначення сутності поняття “опис”. Виділені основні види описів, а також різні підходи до їх класифікації.

Ключові слова: опис, види опису.

В статье рассмотрены разные подходы к определению сущности понятия “описание”. Выделены основные виды описаний, а также разные подходы к их классификации.

Ключевые слова: описание, виды описания.

In this article different approaches to the definitions of the words “description” were found. Different types of descriptions and different approaches to their classification were shown.

Key words: description, types of descriptions.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Значення проблеми оволодіння описовими знаннями пояснюється значним обсягом цього виду знань у змісті навчальних дисциплін, особливо в початкових класах і недостатньою розробкою технологій оволодіння ними.

Описові знання, описи і методику оволодіння ними досліджували в своїх працях Б. Коротяєв, С. Маланов, Б. Рассел, П. Підкасистий, В. Лозова, Г. Троцко, М. Фіцула, А. Усова, М. Коченгіна, М. Львов, Т. Ладиженська, М. Наумчук, М. Плющ, Н. Грипас, Л. Лосева, Л. Величко, Н. Поспелов, В. Виноградов, П. Копнін, А. Піаже, А. Ракітов, О. Москальська, В. Бадер та інші.

Мета статті: розкрити сутність поняття “опис” та його види.

Проаналізувавши теоретичну та методичну літературу, прийшли до висновку, що опис є поняття багатогранне й неоднозначне. Підтвердженням цього є значна кількість підходів до його визначення.

Ряд учених (Б. Введенський, А. Усова, І. Кондаков) розглядає опис як *прийом*, який використовується, якщо неможливо дати предмету (явищу) визначення в силу неможливості виділити його найближчі рід і видову відміну. Як зазначає Б. Введенський, іноді опис може бути більш змістовним і

конкретним, ніж визначення. А.Усова доповнює, що у випадках, коли діти не володіють у необхідному обсязі знаннями про предмет і використання визначення не є методично виправданим, застосовується прийом опису. В обох випадках мова йде про опис одиничних, індивідуальних об'єктів. Як зазначає І. Кондаков, цей прийом використовують і для опису цілого вида предметів.

Деякі вчені розглядають опис як *метод*. (П. Підкасистий, Є. Губський, В. Лозова, М. Фіцула) П.Підкасистий називає методи опису (опису ознак за допомогою визначень та опису ознак за допомогою розповіді), які використовуються під час опису явищ, тобто при викладі здобутих знань.

Сутність опису в систематизації даних, які добуті в результаті спостереження, експерименту, вимірювання, завдяки чому предмет (явище) виступає як система. У процесі опису встановлюються факти та залежності між ними.

Оскільки дуже часто опис входить у склад розповіді (Т. Ладиженська, Л. Лосєва, М. Львов, О. Харченко, І. Цєпова), В. Лозова, Г. Троцько, М. Фіцула виділяють розповідь-опис, який являє собою послідовний виклад ознак, особливостей, якостей предметів і явищ. М. Львов підкреслює, що, “найчастіше за все розповіді, твори у початкових класах – це змішані роботи, у яких можуть переважати елементи розповіді або опису, зустрічаються й елементи міркування” [5], і вважає, що вимагати від дітей чистого опису у початкових класах не потрібно. Л. Порядченко не погоджується з цим і вважає не виправданим виділення такого типу тексту як описова розповідь.

Опис також розглядається як один з *типів тексту* (М. Коченгіна, М. Львов, Т. Ладиженська, М. Наумчук) Такий текст відповідає на питання: який предмет яка людина? Де він знаходиться? Що його оточує? Як відчуває себе людина? Ознаками такого тексту є те, що в ньому, як правило, відсутній сюжет, а малюнок, який виникає в уяві людини, що сприймає текст, є статичним. Як зазначають Т. Ладиженська та Г. Івашина, при описі потрібно так розповісти про предмет, щоб людина, яка ніколи не бачила цього предмета, отримала про нього уявлення. Зазвичай у складі тексту-опису вчені виділяють три частини: “у першій передається загальне враження від предмета чи явища, що описується, іноді вказується предмет опису; в другій частині дається опис

частин, деталей, говориться про окремі ознаки; в третій – підводиться підсумок, робиться узагальнення, висновок” [7, с. 307]. Хоча, як зазначають Т. Ладженська і О. Лобчук, остання частина може опускатись. А І. Цєпова й О. Харченко вважають, що саме в останній частині потрібно виражати своє враження від предмета.

На думку С. Лебєдєва, опис – це лінгвістична *процедура* процесу *пізнання*. Така процедура складається з констатації предмета (явища), його властивостей, відношень, закономірностей.

Є. Губський зазначає, що опис – це “упорядкований виклад обставин справи”, який “дотримується фактів” [10, с. 318].

Б. Коротяєв, С. Маланов, Б. Рассел розглядають опис як *вид знань* “про явища та способи їх реєстрації та вимірювання” [6].

На відміну від С. Маланова, який відносить до опису емпіричні знання, Б. Коротяєв зазначає, що опис є функціональним універсальним елементом емпіричної теорії. На відміну від прийому, який передбачає перелічування як істотних, так і неістотних ознак, “у результаті опису формулюються наукові речення у формі понять, у яких відбиваються істотні спільні та відмінні ознаки і властивості явищ або предметів реальної дійсності” [1, с. 16].

Б. Рассел зазначає, що не існує знання про предмет як такий, бо не існує абстрактного предмета взагалі. Є ознаки цього предмета, які ми отримуємо за допомогою органів почуттів, і це дає можливість скласти опис. “Ми знаємо опис і ми знаємо, що існує точно один об’єкт, до якого додається цей опис, хоча сам об’єкт невідомий нам прямо. У такому випадку ми говоримо, що наше знання об’єкта є *знання-опис*” [9]. Отже, описові знання, за Б. Расселом, можуть бути і науковими, і життєвими, а описові знання за С. Малановим і Б. Коротяєвим – це лише наукові знання. Вважаємо, що описові знання людини – це ті, які характеризують явища, людину, предмет і розкривають їх ознаки, дають уявлення про них.

Одночасно Б. Коротяєв погоджується із П. Копніним, А. Піаже, А. Ракітовим про те, що опис є *функцією наукового знання*. Так, П. Копнін зазначає, що теорія, яка є теорією наукового знання, описує деякі сукупності явищ. “До

опису ми можемо віднести все те, що інформує нас про назву (позначення) об'єкта чи явища, про його будову, назву його частин, про хід розвитку явищ, подій, процесів, про спільні та відмінні, необхідні та достатні, істотні та неістотні ознаки об'єктів або явищ, на основі яких їх можна було б впізнавати, упорядковувати та приводити у систему.” [8, с. 13]

Метою *опису як прийому* є найбільш повне ознайомлення з об'єктом. Для цього перелічуються як істотні, так і неістотні його ознаки. Однак цілі цього прийому в різних авторів інколи кардинально розрізняються. Так, одні автори метою опису визначають надання найбільш повних відомостей про об'єкт, а інші ставлять за мету дати ознаки, які більш-менш повно характеризують об'єкт.

Є.Нікітін зазначає, що метою опису є фіксація даних які люди отримують завдяки органам відчуттів за допомогою знаків.

Деякі автори розглядають опис як складне *синтаксичне ціле* (Л. Лосєва, Л. Величко, Н. Поспєлов, В. Виноградов), метою якого є надання характеристики об'єкту за допомогою перелічування його ознак. Функція описових складних синтаксичних цілих полягає в тому, щоб зафіксувати момент дійсності, “надати образ предмета замість простого його називання, опис предмета, явища у його природному середовищі тощо” [4, с. 177].

Є. Губський вважає, що метою опису є створення чіткого уявлення про предмет.

В залежності від характеру предмета (явища), який описується і від мети самого опису І. Фролов виділяє такі види описів:

- повний, який “дає вичерпний ряд відомостей про об'єкт” [11, с. 59]. Скласти такий опис можливо лише, “якщо об'єкт опису має обмежену кількість елементів, які до того ж цілком доступні для виявлення” [11, с. 56]. До повних описів в основному відносяться наукові описи. За винятком визначень, повні описи майже не представлені у підручниках початкових класів;
- неповний, при якому опис кожного елемента предмета (явища) або неможливий наприклад, через кількість елементів (опис пейзажу), через те, що такий опис надто складний для розуміння дітьми в силу відсутності в них знань, досвіду, або не є необхідним [11]. Значну більшість описів у підручниках

початкової школи складають неповні описи. Саме неповні описи А. Усова називає прийомом описом.

За способом розкриття об'єктів, виділяють художній, діловий, науковий опис. *Художній опис* характеризується емоціональним забарвленням, відбиттям емоцій, почуттів, настрою, відношенням автора до предмета, образністю, ліричним елементом. У ньому передається образна уява від предмета. Головне – “надати яскраве уявлення про предмет, при цьому не обов'язково вичерпне, повне” [3, с. 132]. У такому описі багато порівнянь, метафор, епітетів, синонімів, антонімів. На відміну від художнього, у діловому, науковому описах відсутня образність, вираження почуттів, настрою, думок автора і його відношення до предмета. У них у певному порядку перелічуються істотні ознаки предмета, причому, як зазначає Г. Іваницька, відбираються лише найнеобхідніші. Для такого опису характерна відповідність фактам, використання спеціальної термінології. Науковий опис завжди пов'язаний із виділенням істотних та абстрагування від неістотних ознак об'єктів. Такі описи можуть ґрунтуватися на результатах спостережень, але “найбільш виразно проявляються” у процесі дослідження за допомогою експерименту [11, с. 60]. І в художньому, і в діловому, науковому описах мова може йти про природу, репродукції картин, окремий предмет (тварину, рослину, людину, іграшку), інтер'єр, місцевість, явища, тощо, бо на думку Г. Іваницької, описувати можна все, із чим людина стикається у житті, що бачить навкруги. Але в художньому описі мова може йти і про те, чого людина ніколи не бачила, чого не існує у природі. Т. Ладиженська виділяє такі описи в окремий вид – *опис за уявою*.

У підручниках переважають об'єкти таких видів: природа, людина, тварина, рослина, предмет, явище, місцевість, картина, інтер'єр, Україна. Наприклад, у “Букварі”, серед усіх описових текстів, можна виділити описи таких видів: опис рослини 5 %, опис тварини 13 %, опис природи та її явищ 43 %, опис явища 9 %, опис України 9 %, опис місцевості 13 %, опис предмета 4 %.

Особливості різних видів художнього тексту-опису (ці види виділяються в залежності від об'єкта, який описується) розглядали Н. Коржова, М. Коченгіна, Л. Лосєва, М. Львов, А. Мовчун, Л. Порядченко та інші. Наприклад, при описі

природи, головним є власне бачення дитини, уявлення, почуття та враження дитини від побаченого. При описі природи вона може бути зображена статично (у спокою) або динамічно (зображаються стихійні явища). В залежності від цього перераховуються або постійні, або тимчасові ознаки. Особливістю опису природи є й те, що він майже завжди проникнутий певним настроєм.

Опис, за Б.Коротяєвим, має дві форми: згорнуту та розгорнуту. У початкових класах згорнута форма найчастіше використовується в математиці, українській та російській мовах, а розгорнута – у таких предметах як “Я і Україна”, “Основи здоров`я”.

Результатом згорнутого опису є визначення, в якому вказано істотні спільні та відмінні ознаки предмета (явища), тобто визначення через найближчий рід і видову відмінність. Такий опис включає в себе лише ті ознаки, які необхідні для того, щоб впізнати предмет (явище).

Розгорнутий опис використовується для більш повної характеристики предмета, розкриття його природи. При описі предмета вказуються спільні та відмінні ознаки його будови, а при описі явища – його протікання. Такий опис, на відміну від згорнутого, включає в себе всі істотні спільні і відмінні ознаки. Його результатом є розповідь [1]. Особливістю розгорнутого опису є й те, що у його склад може вплетатись пояснення, бо опис не тільки перелічує факти, а й “допомагає розкрити причини, пояснити “чому” і “від чого” [10].

Опис тісно пов`язаний з мовою, оскільки вона використовується і для створення розповіді (результату розгорнутого опису) і для формулювання визначень (результату згорнутого опису).

На думку вчених (Л. Лосєва, О. Нечаєва та інші), особливість описової мови полягає у тому, що при описі часто використовуються дієслова одного часу, слова із просторовим значенням і майже завжди відсутні перша та друга особа (дійові особи), сюжет. Для опису характерне використання поширених речень. Зв`язок між реченнями паралельний. В описі часто використовуються дієслова недоконаного виду минулого часу, які вказують на ознаки предмета (явища), що описується, а дієслова доконаного виду мають значення властивості предмета (явища).

Висновки і перспективи подальшого дослідження. Отже, огляд літератури з теми свідчить, що вчені розглядають опис як метод (П. Підкасистий, Є. Губський, В. Лозова, М. Фіцула, Г. Троцко), прийом (Б. Введенський, А. Усова, І. Кондаков), тип мовлення, тексту (М. Коченгіна, М. Львов, Т. Ладиженська, М. Наумчук), форму організації художнього мовлення (М. Плющ, Н. Грипас), лінгвістичну процедуру процесу пізнання (С. Лебедєв), упорядкований виклад обставин справи (Є. Губський), складне синтаксичне ціле (Л. Лосєва, Л. Величко, Н. Поспелов, В. Виноградов), функцію наукового знання (Б. Коротяєв, П. Копнін, А. Піаже, А. Ракітов), фразні єдності (О. Москальська, В. Бадер), вид знань (Б. Коротяєв, С. Маланов, Б. Рассел). У дослідженні розглядаємо опис як вид знань.

Крім того, в статті нами узагальнені види описів, що зустрічаються в наукових джерелах, а також різні підходи до їх класифікації. За об'єктом, який описується розрізняють наступні види: опис природи, людини, тварини, рослини, предмета, явища, місцевості, дії, картини, інтер'єра (Г. Іваницької, Н. Коржова, М. Коченгіна, Т. Ладиженська, Л. Лосєва, М. Львов, А. Мовчун, О. Нечаєва, Л. Порядченко, О. Ушакова); за способом отримання фіксації інформації: феноменологічні знання і наукові факти (С. Маланов); за формою викладу матеріалу: згорнутий і розгорнутий (Б. Коротяєв); за характером предмета, який описується і метою опису: повний і неповний (І. Фролов); за способами розкриття об'єктів, що описуються: художній, діловий, науковий (Г. Іваницької, Н. Коржова, М. Коченгіна, Т. Ладиженська, Л. Лосєва, М. Львов, А. Мовчун).

В подальшому дослідженні необхідно з'ясувати вплив описових знань на розвиток дитини.

Література

1. Коротяєв Б. И. Учение – процесс творческий (Книга для учителя: Из опыта работы) / Коротяев Б. И. – М.: Просвещение. – 1989. – 159 с.
2. Коченгіна М. В. Як навчити вашу дитину писати перекази і твори. – Х.: Вид-во “Ранок”. – 2009. – 96 с.
3. Ладыженская Т. А. Речевые секреты: Книга для учителя начальных

классов. / Под ред. Ладыженской Т. А. – М.: Просвещение. – 1992. – 143 с.

4. Лосева Л. М. Как строится текст: Пособие для учителей / Под ред. Солганика Г. Я. – М.: Просвещение. – 1980. – 94 с.

5. Львов М. Р. Методика развития речи младших школьников: Пособие для учителя / Львов М. Р. – М.: Просвещение. – 1985. – 176 с.

6. Маланов С. В. Функциональная структура обобщенной ориентировки учащихся в предметном содержании научных знаний.

7. Наумчук М. М. Сучасний урок української мови в початковій школі (методика і технологія навчання). Видання друге, доповнене. / Наумчук М.М. – Тернопіль: Астон. – 2002. – 352 с.

8. Пидкасистый П.И., Коротяев Б.И. Самостоятельная деятельность учащихся в обучении: (Единство и особенности овладения учащимися знаниями и методами самостоятельной познавательной деятельности) / П.И. Пидкасистый, Б.И. Коротяев. – М.: МТПИ. – 1978. – 77 с.

9. Рассел Б. Проблемы философии. / Б. Рассел. Пер. В.В. Целищева – Новосибирск: Наука. – 2001. <http://www.irs.ru/~alshev/russell.htm>

10. Философский энциклопедический словарь / Редакторы-составители Е.Ф.Губский, Г.В.Кораблева, В.А.Литченко. – М.: ИНФРА. – 1997. – 578 с.

11. Фролов И.Т. Очерки методологии биологического исследования. (Система методов биологии). / И.Т.Фролов. – М.: Мысль. – 1965. – 286 с.